

det. Kvakksalverlovgivningen åpnet nemlig for at utenlandske leger kunne komme til Norge og praktisere etter individuell vurdering. Vi må anta at det er tilstrekkelig godtgjort at Legeforeningens kritikk av spesialiseringen først og fremst var begrunnet med konkurransemessige hensyn og legenes økonomiske vilkår.

En forening består til enhver tid av sine medlemmer. Det gjorde den også da den snudde i spesialistsaken. Legeforeningen ble etter hvert en pådriver for å opprette og å formalisere medisinske spesialiteter. Medlemmene ville ha orden på dette. Det fikk de også da Legeforeningens spesialistregler trådte i kraft i 1918. Haave drøfter dette inngående og reiser tvil om intensjonen først og fremst var å høyne kunnskapene.

Spesialistregler med krav til videre- og etterutdannelse ga Legeforeningen en helt spesiell *makt*. Medisinsk embetseksamen fra fakultetet ga praksisrett når eksamen var bestått og legeløftet avlagt. Det var lovfestet fri etableringsrett for leger. Men nå kom altså Legeforeningen med et reguleringsystem som grep inn i dette. Fakultetets tildeling av praksisrett var blitt uthulet, fordi mer og mer praksis ble utøvd av spesialister som hadde sin legitimering fra Legeforeningen.

Skjønte samtidens fakultetsledelse rekkevidden av det som foregikk? Uansett, tiden gikk og snart hendte det noe som var viktigere:

29. Krigsåret ved universitet og fakultet

Nær sagt hvilken som helst historiebok fra hvilket som helst sted i verden kan fortelle om store forandringer i årene fra 1940 og den nærmeste tiden framover. Det altoverskyggende var selvsagt Den annen verdenskrig. Slik var det også i Norge.

Den nasjonale selvfølelsen, som hadde vært stigende etter at den relative selvstendigheten fra 1814 var blitt komplett i 1905, og var blitt feiret med stor tyngde i 1914, fikk et alvorlig tilbakeslag ved den tyske invasjonen i 1940. Okkupasjonen kom til å få innvirkning på alt og alle.

Theodor Frølich (1870–1947), professor i barnesykdommer, var dekanus ved krigsutbruddet. Hans dekanperiode var over i 1940, og som ny dekanus fra 1941 var valget falt på nevrologiprofessoren Georg Herman Monrad-Krohn (1884–1964) som fungerte fram til 1945. Det ble derfor Monrad-Krohn som måtte stå imot på fakultetets vegne da okkupasjonsstyret stramt grepet om samfunnet, inkludert Universitetet fra høsten 1941.

Den nasjonalsosialistiske ledelsen i Tyskland omformet universitetene, først i eget land, deretter i okkuperte land, for å gjøre dem til politiske redskaper. Generelt gjelder til de fleste tider at beslutninger i stort og smått

hviler på kunnskaper, verdier og meninger. Vi har allerede vært inne på hvordan vi i vår verden i dag vanligvis tilstreber *beslutningsgrunnlag* som hviler på den *best tilgjengelige kunnskap*, modifisert gjennom det *verdigrunnlaget* akkumulert kunnskap har lagt som premisser for aktørenes *meninger*. Men i Tyskland i perioden 1933–1945 var det altså blitt omvendt! Politiske *meninger* dannet grunnlag for utforming av *verdier* som fordret *kunnskap* som understøttet og legitimerte dem.

Dette var en total nyordning for universitetene, slik idealene hadde vært, og slik de stort sett hadde utviklet seg til da.³⁵⁴ Undervisningen skulle mer eller mindre bli til politisk skoling. Forskningen skulle bli begrunnelsesforskning. Et eksempel på dette er det nye fagområdet *Ahmenerbe* som på svermerisk vis underbygde rasehygien. Et annet eksempel var innføring av begreper som *Erbbild* og *Erscheinungsbild* – de tilsa at personer kunne ha nedarvede egenskaper som var der likevel, selv om de ikke kom fram i vedkommendes atferd. Dette kunne blant annet brukes som legitimering av uhyggelige tiltak som utrensning på etnisk grunnlag.

Universitetet i Oslo slapp forholdsvis lett fra det politiske påtrykket i forhold til i land hvor okkupantens framferd mot universitetene var brutal. Hos oss skyldtes dette nok at nordmennene tilhørte den nordiske rase som de tyske nasjonalsosialistene beundret, men også forsøk på best mulig manøvrering i urent farvann fra Universitetets side.³⁵⁵

Tittelen på Jorunn Sem Fures innholdsrike og nyanserte bok om krigen og Universitetet i Oslo *Universitetet i kamp* er formulert i en retorikk som er felles for mye av okkupasjonshistorielitteraturen. Den antyder massiv motstand og kamp, selv om bildet var mer tvetydig, slik hennes boktekst også beskriver.³⁵⁶ Da Norge var blitt besatt, var det allmenn forferdelse og motstand mot dette, men når det først var skjedd, var det mange som inntok holdningen at man fikk prøve å få hjulene til å rulle og livet til å gå videre likevel.

Særlig den første tiden hadde det dessuten betydning for holdningsdannelsen at det var deler av den nasjonalsosialistiske propagandaen som spilte opp mot politiske motsetninger i Norge i mellomkrigstiden og derfor fikk

354 Det er noen nyanser i universitetsidealenes historie som det ligger utenfor temaet å beskrive her, likeledes at bruken av universiteter til ideologiske formål også har forekommet i andre land med totalitære regimer.

355 Les i Fure JS. *op. cit.* (2011) om dette.

356 Det er etter hvert kommet en del litteratur som drøfter selve *historiefortellingen* om denne vanskelige tiden. Eksempler: März S. *Okkupasjonstidens lange skygger: fortidsbearbeidelse i Norge som identitetsdiskurs*. Oslo: Unipub, 2010, Corell S. *Krigens ettertid: okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Oslo: Scandinavian University Press, 2010.

en viss gjenklang.³⁵⁷ I tilbakeblikk kan det være vanskelig å sette seg inn i en situasjon der blant annet informasjonsnivået i befolkningen var lavt. Det ble også skjevt. Media ble fort politisert og radioapparatene dessuten inndratt. Det var ikke greit å vite hva som egentlig foregikk.

Universitetet og sykehusene var å oppfatte som en del av infrastrukturen i samfunnet og som den lokale ledelsen som regel følte som en særlig forpliktelse å ta vare på etter beste evne og å få til å fungere så godt som råd. Derfor er Universitetets krigshistorie også en historie om balansegang, om tilstrebet «business as usual», dog uten at man viste unødig svakhet.

Det foregikk likevel mye motstandsarbeid ved Universitetet. Og dette økte. Det later til at det relativt sett var størst aktivitet i realistmiljøet på Blindern. Også fra universitetssykehusene Ullevål og Rikshospitalet hører vi om aksjoner, både de små og de store. På loftet ved Rikshospitalets kvinneklinikk, på formodet nøytralt område, lå f. eks. Milorgs radiostasjon «Barbette Red». Den ble oppdaget, og 1. april 1944 måtte operatøren, Kompani-Linge-offiser og senere Kon-Tiki-deltaker Knut Haugland (1917–2009) skyte seg ut for å komme unna et dramatisk arrestasjonsforsøk.³⁵⁸ Det røde korset som var malt på Kvinneklinikkens tak, må den gang ha vært et tankekors.

I enkelte saker kom den seige og økende motstanden mot nazifisering av Universitetet særlig tydelig til syne. En av disse gjaldt medisinerne. Det var altså blitt *numerus clausus*, dvs. lukket studentopptak til medisin i 1940, en sak vi kommer tilbake til. Etter hvert ville myndighetene ha fortrinnsrett for NS-studenter til opptak på lukkede studier. Dette gikk fakultetsledelsen og Universitetet ikke med på, selv etter et høyt konfliktnivå.

Men sett i lys av hvordan studenter generelt kan gjøre opprør mot undertrykkelse, kan det likevel virke påfallende at det i det minste inntil 30. november 1943 var så vidt rolig som det var ved Universitetet i Oslo. Var studentene passive? En av forklaringene kan simpelthen ligge i studiefinansieringen. Det var foreløpig ingen lånekasse, den kom først i 1947. Mange studerte i Oslo støttet av foreldre og familie, eller kanskje med stipend eller private lån. Det gjaldt derfor å bli ferdig med studiet og å komme inn i jobb så raskt som råd. Det kan i lys av dette forstås at mange studenter valgte å holde en lav profil. De satt med fingrene i ørene, leste og tenkte mest på eksamen. Dette kunne på sin side provosere andre studenter som drev aktivt og farefullt motstandsarbeid.

Universitetets rektor ved okkupasjonen i 1940 var språkforskeren Didrik Arup Seip (1884–1963). Han ble avsatt og arrestert i 1941 og havnet på

357 Se f. eks. Gogstad AC, Grimnes OK, Rødland K. *Der veiene skiltes. Hvorfor opplevde vi krigen så forskjellig?* Bergen: Eide forlag, 2005.

358 Sæter S. *Operatøren*. Oslo: Cappelen – Damm, 2008.

Møllergata 19 og ble sendt videre til konsentrasjonsleiren Sachsenhausen før han ble internert i Berlin. I stedet ble geologen Adolf Hoel (1879–1964), som var utnevnt til professor i oktober 1940,³⁵⁹ prorektor og senere rektor fra 1943.³⁶⁰ Hoel forsøkte å få til en konstruktiv sameksistens med de nazistiske myndighetene og redde det som reddes kunne av Universitetets frihet og funksjoner, men det var ikke lett.³⁶¹ Fakultetsdekanene holdt tett kontakt seg imellom for å følge situasjonen, og den medisinske dekanen, professor Monrad Krohn, var en nøkkelperson i dette.

Ved fakultetene og instituttene var det folk med forskjellig politisk syn. Dette kunne skape konflikter. I slike konflikter kunne det også blande seg inn andre konflikter, som faglige uenigheter og gamle personlige motsetninger. Noen kunne da forsøke å fiske i rørt vann og få fordeler for seg selv ved f. eks. å gå utenom både tjenestevei og lojalitet og henvende seg direkte til de nå autoritære myndighetene om sine saker. Dette gjorde forholdene enda verre.

Jorunn Sem Fure hevder i sin bok at konfliktene ved Anatomisk Institutt var de største ved Universitetet. Kristian Schreiner (1874–1957) var senior her. Han var klar motstander av det nazistiske styret. Klaus Hansen (1895–1971) var professor i farmakologi og sterkt og langvarig tyskvennlig. Han var et profilert NS-medlem, inntil han i 1944 ble ekskludert fra partiet (!) av ministerpresident Vidkun Quisling (1887–1945) personlig.³⁶² Siden lenge før krigen hadde Schreiner og Monrad-Krohn vært skeptiske til Klaus Hansen og dette ble ikke bedre nå. Genetikeren Otto Lous Mohr (1886–1967) var også på kant med Klaus Hansen.

Dertil kom at den pro-tyske proektoren i anatomi, Konrad Wagner (1900–1956), som var sterk motstander av Schreiner, lå i konflikt med sin proektorkollega Jan Birger Jansen (1898–1984), som var aktiv motstandsmann og måtte flykte til Sverige høsten 1944. Politiske forbindelser og andre påvirkningsformer ble brukt i forsøk på å bli kvitt både Schreiner og Mohr, men dette lyktes ikke. Wagner sluttet for øvrig ved instituttet i 1941.

Slike konflikter kunne virke inn på Universitetets drift på mange ulike måter. Eksempel: Når man var avhengig av myndighetene, hvordan kunne

359 Hoel var allerede dosent og var blitt bedømt for professorkompetanse og foreslått for opprykk tidligere. Fure (2011) regner derfor ikke denne utnevnelsen som politisk.

360 Hoel representerte samarbeidslinjen i sin styring av Universitetet og høstet ettertidens anerkjennelse for sin lojalitet til Universitetet, sitt arbeid for å få løslatt arresterte studenter osv., men som NS-medlem ble han likevel dømt for landssvik etterpå.

361 Det var også ved Universitetet en konstant spenning mellom dem som sto for en konfrontasjonslinje og dem som mente at man ville komme lenger med list og lempe.

362 Det er viktig å huske på at de tyske okkupantene, de nazistiske myndighetene, partiet NS, ministerpresident Quisling og de andre aktørene på den tyske og tyskvennlige siden ofte var uenige seg imellom om mange saker og kunne ha hver sin agenda. Det kunne også forekomme intriger og internt maktspill som ble avgjørende for hva som skjedde.

Det forbauser mig at kollegiet ikke har forstått at det saken dreier sig om ikke er min opsigelse som blir aktuell 20 april, men den mulighet at Schreiner kunde bli sagt op og jeg bli utnevnt til hans efterfølger i de nærmeste dager efter 24-1-41.

Jeg vil minne rektor om at han i möte med dekanus, professor Schreiner og mig den 23-1 bad mig om å anmode Statsråd Skancke ikke å treffe noen avgjørelse på timen eller de nærmeste dager, hvilket jeg også gjorde.

Videre vil jeg minne kollegiet om at det i skrivelse til Departementet har bedt om at ingen avgjørelse måtte treffes för min vedleggjørelse forelå og visse "undersökelser" som kollegiet ville

Figur 78: Sterke saker i Anatomisk Instituttets arkiv. Motsetningene mellom professor Kristian Schreiner og prosector Konrad Wagner under første del av krigen er blitt legendariske. Arkivmaterialet taler sitt språk om hvordan tonen var. Her sees et utsnitt av avskriften (dette var for kopimaskinenes tid) av et brev fra Wagner til Det akademiske kollegium, datert 12. februar 1941. Wagner legger der ikke skjul på sitt syn på hva han mente skulle skje med professoratet i anatomi: Ut med Schreiner og inn med ham selv! Vi ser også at Wagner kommuniserte utenom tjenestevei direkte med statsråden i NS-regjeringen, professor Ragnar Skancke (1890–1948). (Foto: Øivind Larsen)

Figur 79: Da Universitetets aula ble restaurert i 2010, kom svimerkene etter brannen i 1943 fram igjen, se veggene nederst til høyre ved podiet. (Foto: Øivind Larsen 2010)

man da vite hvem som var den legitime instans, f. eks. ved stillingsutnevnelser? I prinsippet var dette de nazistisk styrte myndighetene, men til dem var Universitetets forhold anstrengt. Hvor uklare forholdene kunne være, kom egentlig først fram da krigen var over. Ved rettsoppgjøret ble utnevnelser m.v. vurdert forskjellig.³⁶³ Det kunne hende at noen var framsynte og vegret seg mot å overta stillinger, nettopp på grunn av usikkerheten.³⁶⁴ I de fem krigsårene var derfor rekrutteringen til Universitetets stillinger langt fra ved det normale, heller ikke ved Det medisinske fakultet.

Brannen i Aulaen natten til søndag 28. november 1943 ble en milepæl i Universitetets konflikt med myndighetene. Det viste seg senere at brannen, som fant sted i det nordøstre hjørnet av aulaen, var påsatt av provokatører fra kretsen rundt motstandsavisen *London-Nytt*. Provokasjonen fungerte for så vidt etter hensikten, for den 30. november 1943 svarte tyskerne med massearrestasjoner. De studentene tyskerne hadde fått tak i i løpet av dagen, var blitt samlet i Aulaen for først å bli inspisert av Reichskommissar Joseph Terboven (1898–1945), deretter høre tordentale av SS- og politisjef Wilhelm Rediess (1900–1945), og så bli arrestert. De kvinnelige studentene fikk riktignok gå. Universitetet ble stengt.

Historien om det som videre skjedde, er så velkjent at detaljene bare berøres flyktig her.³⁶⁵ Under aksjonen ble 1166 studenter og 36 vitenskape-
lig ansatte arrestert. Det var en del studenter som hadde mottatt forhåndstips om hva som skulle skje og som derfor holdt seg vekk den dagen. Men medisinerne hadde dels obligatorisk tjeneste og dels eksamen, så de ble et lett bytte for soldatene som skulle hente dem. Derfor var andelen medisinerne blant de arresterte forholdsvis stor. Elling Kvamme beskriver f. eks. hvordan han ble hentet midt under klinisk eksamen i nevrologi for professor Monrad-Krohn.³⁶⁶

363 Eksempler: Klaus Hansen ble fradømt sitt professorat som han hadde overtatt allerede i 1928, lenge før nazitiden. Adolf Hoel ble fradømt professoratet han hadde fått høsten 1940 under de nye myndighetene. For andre som ble utnevnt under krigen, fikk det ingen konsekvenser. Andre faktorer spilte også inn for hva som skjedde, f. eks. NS-medlemsskap.

364 Eksempel: Det var strid om ansettelse i professoratet i barnesykdommer etter Theodor Frølich. Kirsten Utheim Toverud (1890–1949) var av mange ansett som best kvalifisert, tross en motstand i blant annet bedømmelsesarbeidet som også kan tolkes som kvinnesak og forbigåelse. Hun var ønsket av de nazistiske myndighetene. Saken dro ut i tid. Da holdt hun familieråd, og valgte å takke nei til professoratet av politiske grunner. Se: Schiøtz A. «Gjør deres plikt...Men la all ting skje i stillhet.» Kvinner i folkehelsearbeidets tjeneste. *Michael* 2014; 11: 28–44.

365 Se Fure JS. *op. cit.* (2011). Som et delprosjekt i forbindelse med fakultetsjubileet ble det foretatt et intervju med tidligere Tysklandsfange Elling Kvamme (f. 1918), se: Larsen Ø. Elling Kvamme-student fra Østfold, fange i Tyskland, professor i Oslo. *Michael* 2012; 9: 267–95. Siden dette er det kommet en bred framstilling av temaet, basert på brev, dagbøker m.v.: Holm I, Kvamme E. *De motvillige germanerne. Norske studenter i tysk fangenskap 1943–1945*. Oslo: Dreyer, 2013.

366 Ifølge Kvamme kom det varsler mens eksamen pågikk som hadde gjort det mulig å stikke av, men eksamen fortsatte likevel uførtødent!

Arrestasjonene og stengningen av Universitetet var etter ordre fra Terboven og tydeligvis et solospill fra hans side. Han hadde ikke støtte for aksjonen ovenfra og det ble bråk i den tyske ledelsen. Det kom blant annet internasjonale reaksjoner som var ubehagelige for tyskerne. Men de arresterte studentene hadde åpenbart fordeler av den særbehandlingen de dermed kom til å få.

En del studenter ble løslatt, men etter hvert ble 644 mannlige studenter sendt til Tyskland etter et mellomspill i Stavern. 291 av studentene ble den 9. desember 1943 sendt av sted til omskoleringsleiren St. Andreas ved Sennheim i Elsass (nå St. André i Cerney i Alsace) for å bli gode germanere.³⁶⁷ Blant disse var det 101 medisinerstudenter og 7 ferdige leger. De øvrige 353 studentene ble sendt fra Stavern 7. januar 1944 med konsentrasjonsleiren Buchenwald som mål. Her var det 75 medisinerstudenter og 6 ferdige leger. I Buchenwald var det først de harde kår som de fleste fanger i tyske konsentrasjonsleirer opplevde, men etter hvert ble de norske studentene overført til en spesiell del av leiren med noe bedre forhold. De fikk også undervisning ved innkalte professorer fra universitetet i Jena og ved andre fanger.

I to puljer, 7. juli og 23. oktober 1944, ble Buchenwaldstudentene også sendt til Sennheim. Oppholdet der ble for dem kortvarig. Fronten var nå kommet så nær at samtlige studenter måtte evakueres. På en strabasøs måte kom de til Buchenwald og 1. mars 1945 videre til Neuengamme, der de ble reddet av de «hvite bussene» og kom hjem i mai 1945.³⁶⁸

Å gjøre de norske studentene til gode germanere hadde ikke lyktes i med omskoleringsforsøket i Sennheim, tvert imot. Det ble f. eks. en hard konflikt da tyskerne forsøkte å gi studentene oppgaver som de oppfattet som av militær karakter i krigens slutfase. Det ville nordmennene ikke.³⁶⁹

14 av studentene døde under fangeoppholdet fram til 1945. Dette var 2,2 %, mens prosenten kunne være mer enn ti ganger så høy for andre fangegrupper.

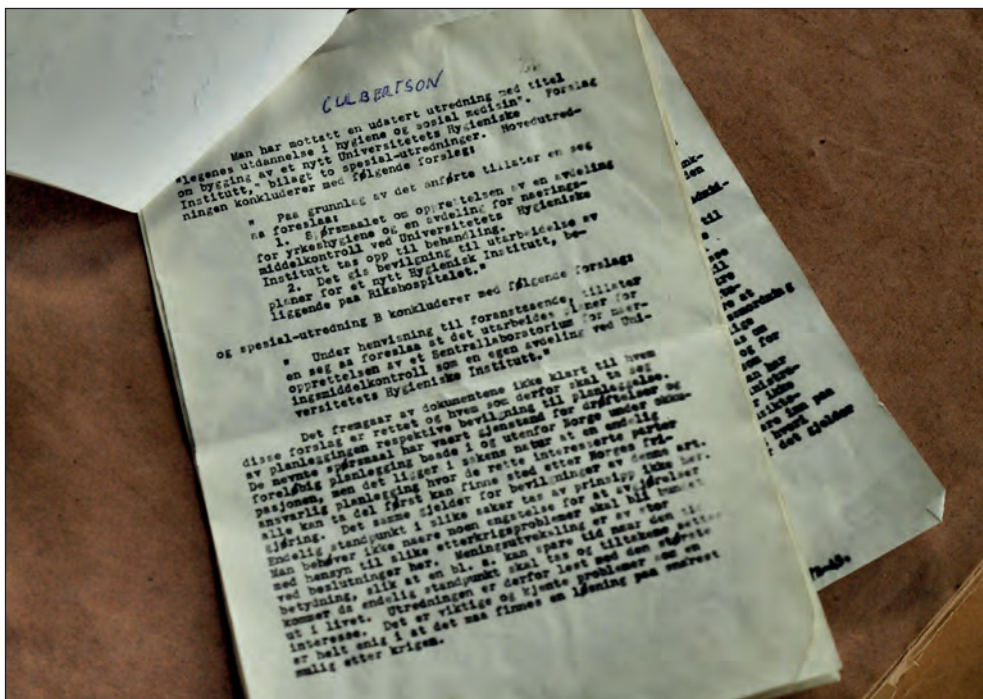
Ikke helt stengt

Fure påviser i sin universitetshistorie hvordan det aldri ble gitt detaljinstruksjoner om hva stengingen av Universitetet skulle bestå i. Derfor foregikk det forskning og annen virksomhet rundt omkring, men i beskjeden grad, bare ettersom forholdene tillot. Ressursene var knappe. Vi har allerede bekrevet hvordan f. eks. Fysiologisk Institutt ble ødelagt av Filipstad-eksplosjonen.

367 Kvamme E. Norske medisinstudenter i tysk fangenskap. *Tidsskr Nor Lægeforen* 2005; 125:3503-4.

368 For detaljer, se spesielt Holm & Kvamme, *op. cit.* 2013.

369 Derimot gjorde norske studenter en verdifull humanitær innsats ved det massive bombeangrepet på Freiburg im Breisgau 27. november 1944.

Figur 80: Korrespondanse med London-regjeringen pr. kurerpost. Dette fem sideres dokumentet var blitt nedfotografert til postkortstørrelse (10,5 x 14,8 cm) for kurerforsendelse. Det finnes blant arkivsakene etter Universitetets gamle hygieniske institutt. Det handler om legenes utdannelse i hygiene og sosialmedisin. Om kurerbrevet skrev professor Haakon Natvig (1905–2003) i et håndskrevet notat datert 6.3.1987: «Under opprydning før min avtrekken fra Inst. f. forebyggende medisin i mars 1987, fant jeg vedlagte kurerbrev fra Londonregjeringen datert 12/2-45. I 1943 eller 1944 utarbeidet professor Axel Strøm (som den gang var professor i hygiene) og jeg (som den gang var helseinspektør i Oslo Helseråd) et forslag om opprettelse av et felles institutt for Hygienisk Institutt, Yrkeshygienisk Institutt og Institutt for næringsmiddelhygiene. Forslaget ble via kurerpost til Sverige sendt til Londonregjeringen/vhelsedirektoratet. Vedlagte svarbrev av 12/2-45 er ikke undertegnet, men det er grunn til å tro at det er konsipert av Otto Galtung Hansen. Det kom til Axel Strøm via Stockholm (P.M.Holst) og A. Diesen. Jeg fikk det flere år senere i 1958 oversendt fra Axel Strøm idet han mente at det burde oppbevares i arkivet for Hygienisk Institutt.» (Personene som nevnes er Otto Galtung (Hansen) (1904–1981), medisinaldirektoratet, tuberkuloselege; Axel Strøm (1901–1985); overlege ved epidemiafdelingen på Ullevål Sykehus Peter Midelfart Holst (1892–1961) og stadsfysikus i Oslo, dr. Andreas Melchior Seip Diesen (1881–1958). Sett i et historisk lys var dette sannsynligvis en meget god idé. Mange broer hadde kunnet bygges med et slikt felles institutt. Løsningen ble fellesbygget for hygiene og yrkesmedisinske fag i Gydas vei 8 ved Majorstua, åpnet 1961, men noe felles instituttmiljø ble det aldri, og næringsmiddelhygiene var blitt definert ut. (Foto: Øivind Larsen 2014)

Det var imidlertid et poeng å holde virksomheten ved Universitetet i gang, blant annet for å motvirke rekvirering av lokaler og påfølgende utflytting, foruten å forhindre at noen kunne komme på tanken å stanse lønnsutbetalingene til de ansatte.

Fure påpeker som årsak til at medisinerne var dem som ble minst rammet, at sykehusarbeid m.v. måtte gå sin gang uansett. De kliniske lærerne fortsatte stort sett å arbeide som før – men uten studenter. De studentene som ikke var blitt arrestert, hadde jobber rundt omkring og klarte seg så godt de kunne.

De ventet.

Krig, helse og velferd

Som en del av Universitetet var fakultetet i krigsårene en del av Universitetets generelle okkupasjonshistorie,³⁷⁰ men det var også under selvstendig påvirkning av prosesser i samfunnet utenfor, spesielt innen helsevesenet. Dette gjaldt også den medisinsk-faglige utviklingen, både i Norge og i utlandet.³⁷¹ Aktivitetene ved fakultetet kunne heller ikke unngå å bli preget av okkupasjonens påvirkning på helsetilstanden i landet.³⁷²

Hva folkehelsen angår, var selve krigsårene preget av tiltakende forsyningsvansker og matmangel. F. eks. infeksjonssykdommer kunne bli særlig alvorlige under forhold der mange hadde nedsatt allmenntilstand og motstandskraft, og det ble de også. Tilstedeværelsen av tyske militære i størrelsesordenen 3–400 000 pluss et antall sivilt ansatte tyskere og et varierende, men tidvis meget stort antall utenlandske krigsfanger, bidro også til å spre sykdommer.

På den annen side hadde Norge i 1930-årene vært gjennom en vanskelig tid, med betydelig arbeidsløshet mange steder. Ikke minst på grunn av tyskernes febrilske byggevirksomhet i krigsårene blomstret store deler av norsk økonomi opp. Mange fikk både jobb og penger mellom hendene – penger som det riktignok etter hvert ble liten anvendelse for på grunn av vareknappheten.

Da krigen begynte, måtte Norge nærmest kunne regnes som markedsliberalistisk. Da krigen var slutt, gikk man inn i en planstyrt, sosialdemokratisk økonomi, der sosial utjevning var et av de eksplisitte mål. Denne nyorienteringen kunne medføre endrede sosiale betingelser for helse og

370 Se: Fure JS. *Universitetet i kamp. Universitetet i Oslo 1940–1945*. Oslo: Unipub, 2011.

371 Se f. eks.: Gogstad AC. *Helse og hakekors: helsetjeneste og helse under okkupasjonsstyret i Norge*. Bergen: Alma mater, 1991, og: Gogstad AC. *Slange og sverd: hjemmefront og utefront, leger og helsetjenester 1940–1945*. Bergen: Alma mater, 1995.

372 Se f. eks. Strøm A. *Krig og helse: okkupasjonstidens virkninger i lys av etterkrigstidens erfaringer*. Oslo: Aschehoug, 1974.

trivsel, både positive og negative. Da krigen var slutt, var Norge på vei inn i det som med et senere uttrykk er blitt betegnet som *velferdsstaten*.

Oppgjør og opprydding

Etter krigen kom rettsoppjøret. Dette medførte en polarisering som var noe annerledes enn den hadde vært under krigen. Nå ble det svart og hvitt og lite grått. Fordi medlemskap i Nasjonal Samling ble kriminalisert med tilbakevirkende kraft, ble den umiddelbare definisjonen av å ha vært landssviker formelt sett enkel. Den gjorde også at antallet landssvikersaker ble stort.³⁷³ Men tyngdepunktet forskjøv seg fordi denne definisjonen avledet oppmerksomheten fra andre former for unasjonal holdning, f. eks. av økonomisk art. For mange ble det viktig å framheve sine nasjonale holdninger som kontrast til de unasjonale.

I den ene enden av skalaen for landssvikere var de som hadde meldt seg inn i NS for å beholde jobben og ikke hadde gjort noe mer enn det. I den andre enden av skalaen var det profitører, kollaboratører og angivere av verste slag.

Da krigen var over, mistet mange jobben på grunn av holdninger under krigen. Det foregikk således også et uformelt oppgjør. På enkelte arbeidsplasser og i enkelte faggrupper polariserte man undertiden enda mer enn hva det offentlige rettsvesenet la opp til, blant annet med eksklusjoner av medlemmer, slik blant annet Legeforeningen gjorde. Disse prosessene førte til at det ble en viss utskiftning i stillinger og innenfor fagmiljøer, hvilket også hendte ved Universitetet, inklusive ved Det medisinske fakultet. Men også nå kunne det som skjedde bli blandet med andre konflikter. Å fiske i rørt vann var ikke noe nytt.

Ved å anlegge et bredere perspektiv mente sosialmedisineren Anders Chr. Gogstad (1923–2010) å kunne se en gjennomgående linje fra de allmenne politiske stridighetene i mellomkrigstiden, gjennom krig og rettsoppgjør til reorganiseringen av samfunnet etterpå.³⁷⁴

Forholdene var ugreie.

373 I alt var det hele 92805 landssviksaker som passerte gjennom rettsvesenet. Se: *Statistikk over landssvik 1940–1945*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå XI. 179, 1954.

374 Se: Gogstad AC. *«Vredens dager»: frigjøring og rettsoppjøret: dets bakgrunn, opptakt og fullførelse*. Bergen: Universitetet i Bergen, Institutt for samfunnsmedisinske fag, 2001. F. eks. hadde frykten for radikaliserings av arbeiderbevegelsen, for kommunister og for det som hadde skjedd under den russiske revolusjon, vært sterk i mellomkrigstiden. NS-propagandaen brukte dette for hva det var verd og mæte og rekrutterte til kamp mot «bolsjevikene». Men sovjetstaten hadde vært Norges allierte under krigen. Så kom statsminister Einar Gerhardsens (1897–1987) berømte Kråkerøytale den 29. februar 1948. Der tok han avstand fra Norges Kommunistiske Parti (NKP) og kommunistene, utløst av kuppet i Tsjekkoslovakia noen dager tidligere. Fiendebildet ble snudd. I lys av rettsoppjøret ble dette vanskelig.